

Geçmişten Günümüze Hadisleri Bir Araya Getirme Çabaları ve el-Mudevvenetü'l-Câmi'a Adlı Hadis Projesi

Selahattin Yıldırım

<https://orcid.org/0000-0003-3104-0251>

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye

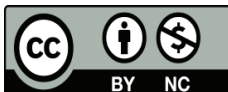
<https://ror.org/04asck240>

selahattin.yildirim@inonu.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Yıldırım, Selahattin. "Geçmişten Günümüze Hadisleri Bir Araya Getirme Çabaları ve El-Mudevvenetü'l-Câmi'a Adlı Hadis Projesi". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 39 (Kasım 2024), 239-257. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1553181 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	19 Eylül 2024
Kabul Tarihi:	25 Ekim 2024
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2024
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Tarihte, hadisleri hatırlama, kolayca bulma ve ortak özellikleri barındıran hadisleri toplu olarak görmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İlk dönemlerden itibaren "etrâf", "zevâid," "fihrist" ve "miftâh" türü eserler ile hadislerin alfabetik olarak sıralandığı kitaplar bu amaç doğrultusunda derlenmiştir. Teknolojik imkânların olmadığı dönemlerde, bir hadisin kimler tarafından rivayet edildiğini, hangi eserde ve hangi bölüm altında yer aldığını bilmek ve muhtelif senetleri bir arada görmek, epeyce zaman harcayarak ve çok çalışarak ancak mümkün oluyordu. Hadis âlimleri, vakit kazanmak ve bu bilgilere kolayca ulaşmak için bu tür eserleri kaleme alarak araştırmacıların hizmetine sunmuşlardır. Matbaanın yaygınlaşmasıyla, başta hadis olmak üzere çeşitli konulardaki eserlerin basımından sonra, bir hadisin geçtiği kaynağı ve yerini tespit etmek önemli bir hale gelmiştir. Bu sorunu çözmek için, günün şartlarına cevap verecek şekilde "fihrist" ve "miftâh" türü çalışmalar geliştirilmiş, tahkikli neşirlerle birlikte hadislerin numaralandırılması yöntemine geçilmiştir. Oryantalist hadis çalışmalarının başlamasıyla bazı Batılı araştırmacılar, çalışmalarına kolaylık sağlamak ve vakit tasarrufu yapmak amacıyla "Concordance" adlı bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma İslâm dünyasında da kabul görmüş ve hadis araştırmacılarının belli bir dönem başvuru kaynağı olmuştur. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, binlerce hadisi bir araya getiren programlar ihdas edilmiştir. Dünya çapında devam eden bu çalışmalar, ülkemizdeki hadis akademisyenleri tarafından dikkatle takip edilmiş ve günün şartlarına hitap edecek projeler üretilmiştir. Son zamanlarda, İslâm dünyasında hadis ilmi açısından önemli bir merkez olan Hint Alt Kitası'nda, Dârululûm Üniversitesi bünyesinde, Muhammed Takî Osmanî önderliğindeki bir heyet tarafından "el-Mudevvenetü'l-câmi'a" adıyla bir hadis projesi yapılmıştır. Bu proje çerçevesinde binlerce hadis eseri taranmış, tüm hadisler belli bir sistem içinde bir araya getirilmiş, herhangi bir konudaki temel hadisler tespit edilmiş ve bu hadisler uluslararası geçerliliği hedefiyle numaralandırılmıştır. 50 cilt olarak planlanan çalışmanın ilk altı cildi yayımlanmıştır. Bu makalede, öncelikle tarih boyunca hadislere ulaşmayı kolaylaştırmak ve hadisleri bir araya toplamak için yapılan çalışmaların serüveni üzerinde durulacak; daha sonra "el-Mudevvenetü'l-câmi'a" adlı hadis projesi tanıtılarak çeşitli yönlerden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, el-Mudevvenetü'l-Câmi'a, Etrâf, Zevâid, Fihrist, Konulu Hadis Projesi, Hadis Veri Tabanı

Hadith Compilation Efforts from the Past to the Present and the Hadith Project Called al-Mudawwanat al-Jāmi'a

Selahattin Yıldırım

<https://orcid.org/0000-0003-3104-0251>

Assist. Prof., İnönü University Faculty of Theology,

Department of Hadith, Malatya, Türkiye

<https://ror.org/04asck240>

selahattin.yildirim@inonu.edu.tr

Citation:	Yıldırım, Selahattin. "Hadith Compilation Efforts from the Past to the Present and the Hadith Project Called al-Mudawwanat al-Jāmi'a". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 39 (November 2024), 239-257. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1553181 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	19 September 2024
Date of acceptance:	25 October 2024
Date of publication:	30 November 2024
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: Various studies have been conducted throughout history to remember hadiths, compile them easily, and view those with common themes holistically. From the early periods onward, works such as atrâf, zawaed, fihrist, and miftâh, as well as books where the hadiths are listed alphabetically, have been compiled for this purpose. In times when technological advancements were lacking, detecting the narrator of a hadith, the work wherein it was embodied, under which section, and viewing the various chains of narration together was only possible through significant time and effort. Hadith scholars authored subject works to save time and provide easy access to this information for the researchers. With the spread of the printing and the publication of works on various subjects, especially hadith, identifying the source and location of a hadith became increasingly important. To address this issue, the studies bearing the genre of fihrist and miftâh were developed to meet contemporary needs, and the method of numbering hadiths was adopted via critical edition works. With the advent of orientalist hadith studies, some Western researchers conducted a work known as Concordance to facilitate their research and save time. This work was accepted in the Islamic world and became a reference source for hadith researchers for a certain period. With the development of computer technology, programs that compile thousands of hadiths were created. These global studies have been carefully followed by hadith scholars in our country, paving the way for the new projects that address contemporary needs. Recently, a hadith project called al-Mudawwanat al Jāmi'a was carried out by a committee led by Muhammad Taqi Osmani at Dar al-Ulum University in the Indian Subcontinent, a major center for hadith studies in the Islamic world. Within the scope of this project, thousands of hadith works were examined, all hadiths were organized systematically, fundamental hadiths on various topics were identified, and these hadiths were numbered for international validation. The first six volumes of the study, which is planned to be 50 volumes in total, have been published. In this article, the historical progress of efforts to facilitate access to hadiths and compile them will first be discussed, followed by an introduction and evaluation of the al-Mudawwanat al Jāmi'a hadith project from various perspectives.

Keywords: Hadith, el-Mudevvenetu'l-Jami'a, Etrâf, Zavâid, Index, Themed Hadith Project, Hadith Database

Giriş

Hadisler Hz. Peygamber (s.a.v.) daha hayattayken onun teşvikleri ile sahâbe tarafından sözlü ve yazılı olarak hıfzedilmiş ve sonraki nesle aktarılmıştır. Bazı sahâbiler Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları hadisleri sahîfelerde toplayıp bir araya getirmiş ve birtakım hadis cüzleri oluşturmuşlardır. Hz. Ali, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve Nübeyt b. Şerîf'e isnâd edilen sahîfeler bunlardan bazılarıdır. Bunlar hadisleri bir araya getirmek için tarihte yapılan ilk çalışmalar olarak kabul edilebilir. Tâbiîn döneminde ise bu türden çalışma ve gayretler devam etmiş, sözlü aktarımın yanında hadislerin yazılıp toplanması ve kayıt altına alınmasına devam edilmiştir. Bazı hadis âlimleri, hatta kimi yöneticiler nebevî mirasın kaybolup yok olmasından endişe etmiş, bunun önüne geçmek için bazı teşebbüsler ile hadisler toplu olarak yazılıp kayıt altına alınmış, günümüz tabiriyle veri tabanı niteliğinde bir arşiv oluşturulmuştur. Daha sonra topluca yazılan bu hadisler kimi âlimler tarafından sistemli ve kolay ulaşılır ve istifade edilebilir bir hale getirilmesi için çeşitli şekillerde düzenlenmeye tâbi tutulup tasnif edilmiştir. Böylece temel hadis kaynakları diye adlandırılan eserler vücuda getirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde hadisler çeşitli alanlarda ve farklı amaçlarla kullanılabilir hale gelmiş, Müslümanlar için karşılaştıkları sorunların çözümünde başvuru kaynağı olmuştur. Hadislerle ilgili bu gibi çalışmalar ilk üç yüzyılda gerçekleşmiştir. Daha sonraları hadisle ilgili oluşan bu zengin literatür üzerinde yeni birtakım çalışmalar ortaya çıkmıştır.^[1]

Dördüncü yüzyıla gelindiğinde farklı birtakım çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hadislere kolay ulaşmayı sağlamak için yazılan etrâf kitapları, bazı hadis kitaplarında yer aldığı halde muteber hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetleri bir araya getiren zevâid eserleri, bütün hadisleri cemetmek için kaleme alınan câmi türü kitapların yazılışı bu çalışmalardan bazılarıdır. Yine İslâm toplumu tarafından Hz. Peygamber'in manevi otoritesinin devamını sağlayan araçlar olarak görülen hadislerin doğru anlaşılıp yorumlaması için yapılan şerhler müstakil eserler olarak dördüncü yüzyıldan itibaren başlamış özellikle yedinci ve sekizinci yüzyılda bir ivme kazanmış ve alanında otorite olan eserler vücuda getirilmiştir. Daha sonraları bazı hadis kitaplarında yer alan rivayetlerin bu kitaplardaki yerini göstermek için alfabetik olarak hazırlanan fihristler yazılmaya başlamıştır. Bu türden çalışmalar başladığı günden itibaren hadis bilginleri tarafından kesintiye uğratılmadan günümüze kadar devam ettirilmiştir.^[2]

Tarih boyunca süregelen bu çalışmalar gelişerek modern dönemde de devam etmiş, hadis alanında çeşitli çalışmalar yapılmış ve projeler üretilmiştir. Özellikle bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle hadislere ulaşımı kolaylaştırmak için erken denilebilecek bir zamanda bu yeni teknolojiden yararlanmak için uğraş verilmiştir. Bazı hadis araştırmacıları bu alanda büyük emekler sarfetmiş, yazma eserleri tahkik edip neşretmenin yanında temel hadis kaynaklarından bazılarını bilgisayar ortamına taşımıştır.^[3] Bu çalışmalar gün geçtikçe ilerlemiş ve önceleri saatleri belki de günleri alacak bir hadis tahricini saniyeler içinde önümüze getirecek çeşitli özel programlar icat edilmiştir. Günümüzdeki bu projeler tarihte hadise ulaşımı kolaylaştırmak için yapılan Etrâf çalışması ile tüm hadisleri bir araya toplamayı amaçlayan teliflerin devamı niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada öncelikle etrâf, zevâid, hadis fihristleri gibi tarihte ve günümüzde hadislere ulaşımı kolaylaştırmayı ve bütün hadisleri bir araya toplamayı hedefleyen çalışmaların kısa seyri üzerinde durulacak, daha sonra Hint Alt Kıtası'nda gerçekleştirilen *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* adlı hadis projesi üzerinde durulacak ve değerlendirilecektir.

[1] Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*, ed. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "İlim", 34; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 373; Mehmet Efenodioğlu, "Tedvîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/268.

[2] Mustafa Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 20, 27;

[3] Bk. Ayşe Esra Şahyar, "Hindistanlı Hadis Âlimi Muhammed Mustafa el-A'zamî (1930-2017)", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 39 (2018), 189.

1. Hadislere Ulaşmayı Kolaylaştıran Bazı Çalışmalar

İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirası ve otoritesinin devamı için araç olarak kabul edilen hadisler üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Burada hadisleri bir araya getiren ve hadislere kolay ulaşımı sağlayan çalışmalardan bazıları üzerinde durulacaktır. Daha sonra hem bütün hadisleri cemetmeyi hem kolay ulaşılır hale getirmeyi hedefleyen ve hadisleri uluslararası planda geçerli olacak şekilde numaralandırmayı amaçlayan *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* adlı proje üzerinde durulacaktır.

1.1. Etrâf Kitapları

Sözlükte bir şeyin ucu, kenarı anlamına gelen etrâf, terim olarak hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilerek hadis metinlerine veya sahâbe adına göre alfabetik olarak düzenlenen hadis kitaplarını ifade eder. Bu türden çalışmalar ilk olarak hicrî 1. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Rivayetlere göre bu yöntem İbn Sîrîn (öl. 110/729) tarafından hocası Abîde b. Amr es-Selmânî'nin (öl. 72/691) derslerinde hadisleri hatırlamak amacıyla uygulanmıştır. Etrâf çalışmaları hicrî birinci asırdan itibaren ortaya çıksa da bu alanda daha düzenli eserler beşinci asrın başında yazılmaya başlanmıştır. Dârekutnî (öl. 385/995) tarafından Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'* üzerine yazılan iki eserden sonra Halef el-Vâsîtî (öl. 401/1010), *Etrâfü's-Sahîhayn*, Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî (öl. 401/1010-11), *Etrâfü's-Sahîhayn* adlı kitapları kaleme almıştır. İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin (öl. 507/1113) Dârekutnî'nin eserleri üzerine yapmış olduğu çalışmalar ile *Kütüb-i Sitte* üzerine yazmış olduğu etrâf kitapları bu türden eserlerin başında gelmektedir. Bu çalışmalardan sonra hadis alimleri tarafından etrâf kitapları arasında şöhret bulan bazı eserler kaleme alınmıştır.^[4]

Etrâf çalışmaları 4. yüzyıldan itibaren daha da gelişmiş ve yaygın bir hale gelip dört şekilde ortaya çıkmıştır. Birinci çeşidinde bir veya birden fazla hadis kitabındaki hadisler sahâbî ravîsi adı altında bir araya getirilmiştir. Burada sahâbî ismi alfabetik olarak düzenlenmiştir. Bu çeşit çalışmalara etrâf denilmesinin sebebi hadislerin tümü yerine baş tarafından bir kısmının zikredilmesidir. Muhtelif yöntemlerle yazılan bu türden kitaplar hadisin çeşitli eserlerdeki senedlerini bir arada görme imkânı verdiği gibi hadisin sağlamlık derecesini tespit de kolaylık sağlamaktadır. İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) *el-Eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, Mizzî'nin (öl. 742/1341) *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* ve Nablûsî'nin (öl. 1143/1731) *Zahîretü'l-mevâris fi'd-delâleti 'alâ mevâdii'l-hadîs* adlı eserleri örnek verilebilir.^[5]

Etrâfın ikinci çeşidinde hadislerin senedleri atılarak baş tarafından hadisin tümünü hatırlamaya vesile olan kısmı yazılmakta ve alfabetik sıraya göre düzenlenmektedir. Hadis tarihinde bu türden etrâf çalışması daha yaygın bir hal almıştır. Süyûtî'nin aşağıda üzerinde duracağımız *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserleri bu türden etrâf çalışmalarıdır.^[6]

Üçüncü etrâf çeşidinde bir veya birden fazla hadis kitabında yer alan hadisler konularına göre yeniden tertip edilmektedir. Diğer etrâf çeşitlerinde olduğu gibi bu tertip şeklinde de her konudaki hadisler konu başlığı altında alfabetik olarak sıralanmaktadır. İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *Câmiü'l-usûl*'ü, Heysemî'nin (öl. 807/1405) *Mecme'u'z-zevâid*'i ve Müttakî el-Hindî'nin (öl. 975/1567) *Kenzü'l-'ummâl*'ı bu türden eserlerdir. Bu eserler hadis araştırmacısına bir konu ile ilgili tüm hadisleri bir arada görme imkânı sağlamaktadır.

[4] Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 8/86; Muhammed Aslan, *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği* (Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018), 37-38; M. Yaşar Kandemir, "Etrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/11/498.

[5] Fatih Mehmet Yılmaz, "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2020), 349-352; Aslan, *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği*, 39; Kandemir, "Etrâf", 11/498.

[6] Yılmaz, "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar", 349-352; Aslan, *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği*, 39; Kandemir, "Etrâf", 11/498.

Dördüncü Etrâf çeşidinde ise bazı hadis kitaplarında yer alan hadislerde geçen garîb veya kullanımı az olan kelimeler tespit edildikten sonra iştikâk köklerine göre alfabetik olarak sıralanır. Aynı zamanda kelimenin geçtiği cümleden bir bölüm de zikredilir. Burada aynı zamanda kelimenin geçtiği hadisin hangi hadis kitabında ve o eserin hangi kitabının/bölümünün hangi babında/başlığında yer aldığı belirtilir.^[7] Diğer etrâf çeşidinden farklı olarak bu dördüncü etrâf çeşidi fehrese ismi ile şöhret bulmuştur. Fehrese bu çalışmada müstakil bir başlık altında incelenecektir.

Etrâf kitapları muhaddislere tarihte büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bir hadisin kimler tarafından rivâyet edildiğini, hangi eserde ve hangi bölüm altında yer aldığını bilmenin ve muhtelif senedleri bir arada görmenin kısa yolu bu eserlere müracaat etmek idi. Bu da o günlerde hadis araştırmasına büyük bir kolaylık sağlamaktaydı. Süyûtî'nin hadislerin tamamını bir araya toplamak için yazmış olduğu *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eseriyle ondan kısa metinli hadisleri derleyerek yazmış olduğu *el-Câmi'u's-sagîr*'i birer etrâf kitabı olarak kabul edilmiştir. Özellikle *Cem'u'l-cevâmi'* etrâftan öte bütün hadisleri bir araya getirmek için kaleme aldığından ayrı başlık altında incelenecektir.

1.1.1. Cem'u'l-cevâmi'

Cem'u'l-cevâmi' Süyûtî tarafından bütün hadisleri bir araya getirmek için kaleme alınan bir eserdir. O, kendi dönemine kadar intikal eden hadislerin 200.000 civarında olduğu kanaatinde olup bunların tümünü belli bir tertip içinde bir araya getirmeyi, böylece bir hadis ansiklopedisi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu nedenle *el-Câmi'u'l-kebîr/Cem'u'l-cevâmi'* adlı eseri telif etmeye başlamıştır, fakat ömrü bunu tamamlamaya kifayet etmemiştir. 71 hadis kitabından yaklaşık 100 bin hadis derleyebilmiştir. Eseri iki bölüm olarak tertip eden müellif, birinci bölümü sadece Hz. Peygamber'in sözlerinden müteşekkil olan kavli hadislere tahsis etmiştir. Burada mevkûf veya fiili rivayetlere yer verilmemiştir. İkinci bölümde ise başta fiilî hadisler olmak üzere kavli hadislerin dışında kalan bütün hadislere yer verilmiş, her bir bölümdeki hadisler farklı şekillerde tertip edilmiştir. Birinci bölümdeki hadisler alfabetik bir sıra ile yerleştirilirken ikinci bölümdeki hadisler, alfabetik tertibindeki güçlüklerden dolayı ravî isimlerine göre sıralanmıştır. İlk olarak aşere-i mübeşşereden başlanmış, daha sonra diğer sahâbîlerin isimleri alfabetik sıraya konularak rivayet ettikleri hadisleri zikredilmiştir.^[8] Süyûtî'nin bu çalışması tarihteki önemli bir hadis projesi olarak kabul edilebilir. Ulaşılması zor olan bazı hadislere ulaşmayı kolaylaştıran bu çalışma aynı zamanda bize kadar intikal etmeyen ve tarihi süreç içinde kaybolan birtakım kaynaklardaki hadislerin yer aldığı eserler gibi kaybolmasının önüne geçmiştir.

Süyûtî, yapmış olduğu bu çalışmada bütün hadisleri toplamayı hedeflediğinden sahih, hasen, zayıf ayırt etmemiş, hatta bazı mevzû rivayetlere yer vermek durumunda kalmıştır. Buna ömrünün seçip ayıklamaya yetmemesi gerekçe olarak gösterilse de kanaatimize göre bu doğru bir neden değildir. Çünkü onun bu çalışmadaki temel hedefi sahih ve hasen hadisleri birbirinden ayırıp toplamak değil genel olarak bir hadis havuzu oluşturmaktır. Bu nedenle çok zayıf veya mevzu rivayetleri ayıklamadan bütün hadisleri cemetmiştir denilebilir. Nitekim daha sonra bu eseri esas olarak oluşturduğu *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserinde hadisleri sıhhat durumuna değinerek bir araya getirmiştir.

1.1.2. Kenzü'l-'ummâl

Herhangi bir konudaki hadislere topluca ulaşmak isteyenler için kolaylık sağlayan kitaplardan biri de Alî b. Hüsâmüddîn Müttakî el-Hindî (öl. 975/1567) tarafından yazılan *Kenzü'l-'ummâl* adlı hadis kitabıdır. 885/1480 yılında Hindistan Burhânpu'r'da dünyaya gelen Müttakî el-Hindî hadis

[7] Yusuf Abdurrahman Mer'aşlî, *İlmu fehreseti'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 9-10.

[8] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Cem'u'l-cevâmi' (el-Câm'u'l-kebîr)* (Kahire: Dâru's-Saâde, 2005), 1/43-45.

ve fıkıh âlimi bir mutasavvıf olarak bilinmektedir. Müttakî el-Hindî, Süyûtî'nin *Cem'ü'l-cevâmi'*, *el-Câmi'u'ş-şagîr* ve *Ziyâdetü'l-Câmi'* adlı eserleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonuncusu olan *Kenzü'l-'ummâl*'da senedleri atılarak önce kavî, ardından fiilî hadislere yer verip onları fıkıh konularına göre alfabetik olarak düzenlemiştir. Hadislerin hangi kaynaktan geçtiğine ise birtakım rumuzlarla işaret etmiştir.^[9]

Kenzü'l-'ummâl fikhî bir konudaki hadislere topluca ulaşmak isteyenler için kolaylık sağlamaktadır. Eser bu yönüyle konumuzla ilgilidir. Bu çalışmanın Hint Alt Kıtası'ndan yetişmiş bir alim tarafından yapılmış olması da bizim için ayrıca kayda değerdir. Nitekim bu çalışmanın konusu olan *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* aynı bölgedeki hadis âlimleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

1.2. Zevâid Eserleri

Zevâid, herhangi bir hadis kitabının bir başka hadis eseri veya eserleriyle karşılaştırılıp birinci kitabın ikincisinden fazla olarak ihtiva ettiği hadisleri bir araya getiren eserlerin ortak adıdır. Zevâid türü eserler genellikle hadis aramanın zor olduğu müsned ve mu'cemler gibi hadis kitapları üzerine yapılır. Fakat bunların dışındaki eserler üzerine de zevâid çalışması yapılmıştır. Zevâid eserleri herhangi bir konuda hadis arayan kişiye kolaylık sağlamaktadır. Bir hadise ulaşmak için onlarca esere başvurmak yerine *Kütüb-i Sitte'*ye, daha sonra onların zevâidlerine bakmak suretiyle aradığı hadislere daha kolay ulaşır. Bu eserlerde hadislere daha kolay ulaşıldığı gibi hadislerin ayrı ayrı eserlerde tekrarlanmasını önlemektedir. Zevâid eserlerinin temel amacı, sadece diğer kitaplarda yer almayan hadisleri tespit etmek olduğundan hadisleri sahih ya da zayıf diye ayırmaz ele aldıkları eserlerdeki rivayetleri herhangi bir eleme yapmaksızın mevkuf, maktû', zayıf hatta mevzû rivayetlere de yer vermişlerdir. Bununla birlikte, eserlerinde zikrettikleri hadislerin sıhhati ve râvileri hakkında bilgi vererek okuyucularını uyarmışlardır. Zevâid kitaplarında, mutaber hadis kaynaklarında bulunmayan birçok hadis yer aldığından bazı konularla ilgili çekici birtakım bilgiler içermektedir. Hadis âlimleri bu bilgiler elde etmek için zevâid eserlerine önem vermiştir.^[10]

Zevâid türü eserlerin en meşhuru Nûreddin el-Heysemî'nin (öl. 807/1405) *Mecma'u'z- zevâid ve menba'u'l-fevâid* adlı kitabıdır. Heysemî, *Kütüb-i sitte'*de yer almayan fakat Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ el-Mevsûlî ve Bezzâr'ın *Müsned*'leri ile Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inde yer alan hadisleri *Mecma'u'z- zevâid*'de bir araya getirmiştir.^[11] Ahmed b. Ebî Bekir el- Bûsîrî'nin (öl. 840/1436) *İthâfü's-sâdeti'l-mehera bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*^[12] ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*^[13] adlı kitabı zevâid türü eserlerin başında gelmektedir.^[14] Bu çalışmada değerlendirilecek olan *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* adlı projede hadislerin bütün mutâbi ve şevâhidlerine yer verildiğinden zevâid eserlerine de müracaat edilmiştir.

1.3. Hadis Fihristleri ve Miftah Türü Eserler

Hadis tarihinde bir etrâf çeşidi olarak yer alan fihrist çalışmaları, modern dönemde bu isimle anılmış ve gelişim kaydetmiştir. Çeşitli araştırmacılar tarafından bu türden eserler kaleme alınmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, fihristlerde bir veya birden fazla eserdeki hadislerde

[9] Alâuddîn Alî b. Hisâmüddîn b. Kâdî Hân el-Hindî el-Burhânî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl* (Beyrut: Muesse-setü'r-Risâle, 1401/1981), 1/3,4.

[10] Abdullah Karahan, "Zevâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/303.

[11] Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 1/7.

[12] Ebü'l-Abbas Şehabeddin Bûsîrî, *İthâfü'l-hiyere bi-zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*, thk. Darü'l-Mişkat İlmî Araştırma Kurulu (Riyad: Darü'l-Vatan, 1999), 1/58.

[13] Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, thk. Abdülkadir b. Abdülkerim b. Abdülazîz Cündül (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998), 2/20-22.

[14] Karahan, "Zevâid", 44/303.

geçen garîb kelimelerin kökleri tespit edilip alfabetik sıraya konulmuştur. Fihrist, bir etrâf çeşidi olsa da ikisi arasında birtakım farklar göze çarpmaktadır. Etrâf eserlerinde hadisler genellikle sahâbî râvisi ismi altında bir araya getirilirken, fihristlerde hadis kitaplarındaki hadis metnini bulmak için kelimelerden hareket edilmesi söz konusudur. Etrâf, râvi merkezli iken, fihrist çalışmalarında hadisin metninde yer alan kelimelerin kök harfleri ön plandadır. Bir diğer ifadeyle etrâf, ale'r-ricâl, fihrist ise ale'l-ahruf sistemi ile yazılmıştır. Mehmed Şerîf b. Mustafa et-Tokâdî'nin (öl. 1313/1895-96'dan sonra) *Miftâhu's-sahîhayn*, Ömer Ziyâeddin Dağîstânî'nin (öl. 1920) *Sünenü'l-akvâli'n-nebeviyye mine'l-ehâdîsi'l-Buhârîyye*, ve bazı müsteşrikler tarafından bir proje olarak yazılan *Concordance (el-Mu'cemu'l-müfehres)* adlı çalışmalar, bu alanda yazılmış önemli eserlerdir.^[15]

1.3.1. *Miftahu's-sahîhayn*

Miftahu's-sahîhayn, Mehmed Şerîf b. Mustafa et-Tokâdî (öl. 1313/1895-96'dan sonra) tarafından araştırmacıların hadislere kolay ulaşabilmesi için kaleme aldığı bir eserdir. Tokâdî, eserin mukaddimesinde bir hadisi bulmanın zorluğundan söz etmiş ister matbu ister mahtut, Sahîhayn ve şerhlerinde yer alan hadisi istenilen şekilde bir iki dakika içinde bulmak için bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. O, önce alfabetik olarak *Miftâhu'l-Buhârî* ve *Miftâhu Müslim* adında iki risâle telif ettiğini, daha sonra ikisini birleştirerek *Miftâhu's-Sahîhayn* adıyla bu eseri vücuda getirdiğini ifade etmiştir.^[16]

Tokâdî, eserinde *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadislerin ilk kısımlarını alfabetik olarak kaydetmiş, bu hadislerin belirtilen eserlerin hangi cilt ve sayfalarında geçtiğini kaydetmiştir. Aynı zamanda hadisin eserlerde hangi kitabın hangi bâbında geçtiğini de belirtmiştir. *Buhârî*'de sahâbe ravîlerini alfabetik olarak sıralamış, her bir sahâbînin kaç hadis rivayet ettiğini de zikretmiştir. Onun hadislerin *Sahîhayn*'de geçtiği kitâb ve bâbı verme usulü *Concordance* gibi çalışmalar için ilham kaynağı olmuştur.^[17]

Osmanlı döneminde muhaddisler tarafından *Miftahu's-sahîhayn*'den başka eserler de kaleme alınmıştır. Bunlardan Mehmed Şükrü b. Hasan el-Ankaravî'nin (öl. 1313'ten sonra), *Sahîh-i Buhârî*'nin Bulak baskısı üzerine yazmış olduğu *Miftâhu'l-Buhârî* isimli eser ile Ömer Ziyâeddin Dağîstânî'nin (öl. 1920), *Sünenü'l-akvâli'n-nebeviyye mine'l-ehâdîsi'l-Buhârîyye* adlı kitaplar bu alanda yazılmış kayda değer eserlerdir.

1.3.2. *Concordance*

Kısa adı *Concordance/el-Mu'cemu'l-müfehres* olan eserin Fransızca tam adı, *Concordance et indices de la tradition musulmane* şeklindedir. İsim Arapça'ya el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîssi'n-Nebevî olarak tercüme edilmiştir. Eserde Buhârî ve Müslim'in sahîhleri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin sünenleri, Mâlik'in el-Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde geçen hadislerin yerlerini nâdir kullanıma sahip olan anahtar kelimelerden hareketle göstermek için hazırlanan alfabetik bir kelime fihristidir. Çalışmada dokuz esere işaret etmek için bazı rumuzlar ihdas edilmiştir. Bir sistem dahilinde kelimenin sülâsî kök fiili madde başı yapılmış, kelimeyi içeren hadisler önce fiil formları, sonra isim formları zikredilerek sıralanmıştır. Etrâf çalışmasından farklı olarak bu çalışmada araştırmacı kelimelerden hareketle hadislere ulaşmaktadır. Eser, akademik çalışmalarda hadislerin kaynağını gösterme hususunda

[15] Bu çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Concordance (el-Mu'cemu'l- müfehres) Öncesi Osmanlı Dönemi Hadis Fihristleri", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XIX. Yüzyıl* (2021), 296-305.

[16] Mehmed Şerîf Tokâdî, *Miftâhu's-sahîhayn* (Dersâadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1313), 1.

[17] Tokâdî, *Miftâhu's-sahîhayn*, 4; Altuntaş, "Osmanlı Dönemi Hadis Fihristleri", 298-399.

bir düzen getirmiştir. Kaynak vermede *Kütüb-i Sitte* için kitap adı ve bab numarası gösterilirken *Muvatta* için kitap adı ve hadis numarası, *Müsned* için ise cilt ve sayfa numarası verilmiştir.^[18]

Proje altmış dört araştırmacının bir araya gelişiyle 1916 yılında birçok kuruluşun desteğiyle başlamıştır. Projenin başında Arent Jan Wensinck (öl. 1939), Theodorus Willem Juynboll (öl. 1948) ve Josef Horovitz (öl. 1931) gibi şarkiyatçılar ve beş Müslüman araştırmacı da yer almıştır. Çalışmanın ilk fasikülü yayınlandığında incelenmesi için Muhammed Fuâd Abdülbâkî'ye (öl. 1968) gönderilmiş, o da bazı yanlışları tespit edip düzeltilmiş ve birtakım önerilerde bulunmuştur. Bunun üzerine yürütücüler Muhammed Fuâd Abdülbâkî'yi proje heyetine dahil etmiştir. Dokuz eser dışında kalan hadisleri, aynı eserlerde yer alan bazı mevkûf ve maktû rivayetleri göz ardı ettiği için birtakım eleştirilere maruz kalan çalışma 1987 yılında tamamlanmış ve 8 cilt olarak yayımlanmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından çalışmanın eksikliklerini ve yanlışlarını tespit amacıyla birtakım kitaplar neşredilmiştir. Muhammed Fuâd Abdülbâkî buradaki tecrübelerinden hareketle benzer mantıkla *Teysîrû'l-menfa'a bi-kitâbey Miftâhi künûzi's-sünne ve'l-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî* adıyla bir eser kaleme almış, fakat bu eserde *el-Mu'cemi'l-müfehres*'in dayandığı eserlerin kitap ve bab numaralarını göstermiştir.^[19] Eser araştırmacıların hadislere kolay ulaşmasını sağlamak için bir proje çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Burada kısaca Wensinck'in (öl. 1939) *A Handbook of Early Muhammadan Tradition* ismiyle yazmış olduğu ve Ahmed Muhammed Şâkir ile Muhammed Fuâd Abdülbâkî tarafından *Miftâhu künûzi's-sünne* adıyla Arapça'ya tercüme edilen eserden söz etmek yerinde olacaktır. Bu eser de ilk dönem hadis ve siyer kaynaklarından kolayca yararlanmayı sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmada kimi eserlerde geçen rivayetler kitap adı ve bab numarası ile, bazıları kitap adı ve hadis numarası ile, bazıları da cilt ve sayfa numarası ile gösterilmiştir.^[20]

1.4. Bilgisayar Programları

Hadis âlimleri erken denilecek bir dönemde araştırmalarında bilgisayar teknolojisini kullanmaya başlamıştır. Hadis çalışmalarında ilk defa bilgisayar kullanan hadis âliminin Mustafa el-A'zamî olduğu ifade edilir. O, bilgisayar teknolojisinden yararlanarak fihristler oluşturma, yazma eser tahkiki ve hadis tahrîci gibi çalışmalar yapmıştır.^[21]

Hadis araştırmacılarının bilgisayar teknolojisi ile tanışmasından sonra hadis alanında çeşitli programlar tasarlanmıştır. Mevsûatu'l-hadîsi's-şerîf, el-Muhaddis, Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi 1.0, el-Meknezu'l-İslâmî isimli Arapça ve Türkçe programlar bu alanda yapılmış ilk çalışmalardır.^[22] Daha sonraları bilgisayar alanındaki gelişmeler ve yeniliklerle birlikte özellikle hadis tahrîci ile ilgili fonksiyonel programlar ortaya çıkmıştır. Cevâmiu'l-kelim, Câmi'u Hâdimi'l-Harameyni's-şerifeyn^[23] ve Şâmile programı günümüzde en çok kullanılan Arapça hadis arama ve tahrîc programlarıdır. Türkçe olarak yapılmış önemli bazı hadis programları da mevcuttur. Bunlardan bazılarının değinmek yerinde olacaktır.

[18] İbrahim Hatipoğlu, "el-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî (Concordance)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/346; Altuntaş, "Osmanlı Dönemi Hadis Fihristleri", 299-300.

[19] Hatipoğlu, "el-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî (Concordance)", 30/346-347.

[20] Arent Jan Wensinck, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *A Handbook of Early Muhammadan Tradition (Miftâhu künûzi's-sünne)* (Lahor: İdâretü Tercümânî's-Sünne, 1978), Reşit Rıza'nın Mukaddimesi, Şin harfi. (Eserin mukaddime başlığı altındaki sayfalar Arapça alfabe harfleri ile numaralandırılmıştır.) İbrahim Hatipoğlu, "Miftâhu künûzi's-sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/17-18.

[21] Bk. Şahyar, "Hindistanlı Hadis Âlimi Muhammed Mustafa el-A'zamî (1930-2017)", 189.

[22] Abdulvahap Özsoy, "Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2005), 186-216.

[23] Muhammed Enes Topgöl, "'Cevâmiu'l-Kelim' ve 'Câmiu Hâdimi'l-Harameyn' Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 49 (2023), 168-175.

1.4.1. Hikem (Konulu Hadis Projesi-Hadislerle İslâm)

Hikem (Konulu Hadis Projesi) ve bu projenin çıktısı olan *Hadislerle İslâm* kitabı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından modern çağın sorun ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak Nebevî mirasın günümüz toplumuna daha anlaşılır ve güncel bir dil ve üslupla aktarılmasını hedefleyen bir projedir. Bu proje ülkemizdeki hadis uzmanlarının birikimlerinden faydalanarak gerçekleştirilmiş, Türkiye'nin hadis alanındaki bilgi birikimini geniş kitlelere ulaştırmıştır. Çalışma, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin ve sünnetinin doğru anlaşılması ve uygulanmaması kaygısı ile ortaya çıkmış, geniş katılımlı, dijital veri tabanına sahip uzun soluklu bir hadis projesi olmuştur.^[24]

Hadislerle İslâm için tasarlanmış olan Hikem programı, temel hadis kaynaklarındaki hadisleri bir araya getirip, modern bir bakış açısıyla konularına göre yeniden sınıflandırmayı hedeflemiş ve bu amaç doğrultusunda bir "elektronik veri tabanı" oluşturmuştur. Bu veri tabanı, Konulu Hadis Projesi'nin sonunda yayınlanan *Hadislerle İslâm* adlı kitapla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, kitaptan bağımsız olarak da kullanılabilir nitelikte yapılmıştır. Hem kitabın içeriğinin dijital ortamda arşivlenmesi hem de bu verilerin güvenli şekilde saklanması açısından "elektronik bir depo ve hafıza" işlevi görmektedir. Ayrıca, bu veri tabanı, ileride bağımsız araştırmalar yapmak ya da yeni projeler geliştirmek isteyen araştırmacılar için de değerli bir kaynak olmak için tasarlanmıştır.^[25]

Proje kitabı olarak yayınlanan *Hadislerle İslâm* adlı eser, tasnif metodu, konu çeşitliliği ve şerh yöntemiyle şimdiye kadar bu alanda yapılan çalışmalar arasında eşsiz nitelikte bir eserdir. Proje aynı zamanda Türkiye akademik hadisçiliği birikimini yansıtan önemli bir çalışmadır. Hadislerle İslâm Projesini konulara göre tasnif edilmiş olsa da klasik ale'l-ebvâb tarzından farklı olarak güncel konularla ilgili başlıklar taşımaktadır. Aynı durum hadisleri şerh etmedeki metotta da görülmektedir. Çalışma hadisleri anlamadan öte onları halkla buluşturma çabası götüğünden akademik üslup ve halk usulünü mezcederek yeni bir üslup ortaya koymuştur.^[26]

Hadislerle İslâm kitabı daha geniş kitlelere ulaşması amacıyla birçok farklı dile çevrilmiştir. İlk etapta Arnavutça, Kırgızca ve Azerice, İngilizce, Rusça ve Boşnakça'ya çevrilen eser, Arapça ve Almanca çevirileri için de ekipler oluşturulmuştur.^[27] Bu sayede eser, farklı milletlerden okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Eserdeki ser levha hadisler de ayrı bir kitap olarak yayımlanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Proje bittikten sonra Hikem programı internet ortamından kaldırılmış, yerine proje çıktısı olan *Hadislerle İslâm* eseri dijital ortama aktarılmıştır.

1.4.2. Hadis Veri Tabanı

Hadis Veri Tabanı, Türkiye'de yapılan önemli hadis projelerinden biridir. Ülkenin her bir yerinden 100'e yakın hadis akademisyeni bu projede yer almıştır. 33 temel hadis kaynağından 267 bin rivayetin taranabileceği bir çalışma olmuştur. Bazı hadisler tercüme çalışmaları için ehli olmayan şahıslar tarafından yapıldığından hadislerin Türkçe çevirilerinde birtakım yanlışlara düşülmüştür. Bu yanlışların düzeltilmesi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bize kalan mirasına sahip çıkmak adına vazgeçilmezdir. Bu nedenle proje çerçevesinde hadislerin için uzmanı kişiler tarafından yeniden Türkçeye düzgün bir şekilde tercümesine karar verilmiş ve işe başlanmıştır. Bu

[24] Komisyon, *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB, 2013), 1/140-154.

[25] Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 1/144, 145.

[26] Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 1/144, 145; Mahmut Demir, "Hadislerle İslam Projesi: Tasarım, Arkaplan ve Özellikleri", *100. Yılında Türkiye Hadisçiliği Sempozyumu Özet Kitapçığı* (Ankara, 2023), 24; Ayşe Yasemin Saitoğulları, "100. Yılında Türkiye Hadisçiliği' Sempozyumu 20-21 Ekim 2023, Ankara", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (2023), 396-399.

[27] Bk. diyanet.tv, "Hadislerle İslam Dijital Ortamda" (Erişim 08. 09. 2024).

çerçevede binlerce hadisin yeniden tercümesi yapılmış ve kalan kısmı tercüme edilmeye devam edilmektedir. İlerleyen süreçte bu hadislerin İngilizceye çevrilmesi de düşünülmektedir.^[28]

Hadis Veri Tabanı, geleneksel hadis kaynaklarını bilgisayar teknolojisi ile bir araya getirerek araştırmacıların ve hadisle ilgilenenlerin ihtiyaç duydukları hadislere hızlı ve kolay bir şekilde, düzgün bir tercüme ile ulaşmasını sağlamaktadır. Hadislerin konularına göre düzenlenmiş olması, belirli bir mesele hakkında ilgili hadisleri bulmayı kolaylaştırırken aynı zamanda, senet zincirlerinin doğruluğunu incelemek ya da hadislerin sihatini değerlendirmek isteyenlere geniş bir veri sunmaktadır. Program, hadis arama ve taramaya imkân sağlamaktadır. Hadisler, anahtar kelimeler, raviler veya senet zincirlerine göre aranabilmektedir. Hadisler, ahlak, ibadet, fıkıh gibi belirli konular altında sınıflandırılarak daha organize bir şekilde sunulmaktadır. Hadislerin ravileri ve senet zincirleri hakkında ayrıntılı bilgiler sağlamakta, böylece hadislerin güvenilirlik derecesi değerlendirilebilmektedir. Aynı zamanda hadisler, genellikle Arapça orijinleriyle birlikte diğer dillere de çevrilmiş olarak sunulmaktadır. Projede hadisler geçtiği kitaba rumuz ile işaret edilmekte ve numaralandırılmaktadır. Program çerçevesinde kullanıcılar, hadisleri elektronik ortamda depolayabilmekte ve çeşitli platformlarla paylaşabilmektedir.^[29]

1.5. Hadislerin Numaralandırılması

Hadis kitaplarındaki ana bölüm, bab başlıkları ve hadislerin numaralandırılması modern dönemde eserlerin araştırmacılar tarafından tahkik edilip neşredilmesinden sonra yaygınlık kazanmıştır. Temel hadis kitaplarının ana bölümlerinin (kitâb) adedi konusunda müelliflerden gelen bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu nedenle bir eserdeki ana bölümlerin sayısı eserin muhtelif tahkikli neşrine göre değişmektedir. Örneğin *Buhârî*'nin Mektebetü's-Selefiyye gibi yayınevleri baskısında 97 ana bölüm var iken *Dâru't-Te'sîl* baskısında 95 olarak kaydedilmiştir. Ana bölüm sayısındaki bu farklılık muhakkiklerin bazı konuları bir öncekinin devamı olarak görüp görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Yaygın olan kanaate göre temel hadis kaynaklarındaki bâb numaralandırılmasının müsteşriklerin *Concordance* çalışması esnasında yapıldığı yönünde olsa da bu doğru değildir. Bâb numaralandırılması bundan çok daha öncelere kadar uzanmaktadır. Nitekim *Buhârî*'nin Nüveyrî (öl. 733/1333) nüshasında "Bed'ü'l-vahy" bölümü hariç tüm bablar numaralandırılmıştır.^[30] Günümüzde bazı dipnot sistemlerinde *Concordance*'nin yöntemi takip edilmekte, ana bölüm (kitâb) adı ve bâb numarası verilmektedir. Parantez içinde hadis numarasının yazılımı ise yazara bırakılmaktadır. *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* projesinde takip edilen yöntem ileride *Concordance*'nin yerini alıp akademik alıntılarda bir yöntem olarak kullanılabilir mi? Bunu zaman gösterecektir.

Bir eserde yer alan hadislerin numaralandırılması ise çok daha sonra başvurulan bir yöntem olmuştur. Numaralandırılmadığı farklılıklar numaralandırmada bulunan kişinin yönteminden kaynaklanmaktadır. Kimileri numaralandırma yaparken mükerrer, mürsel, mavkûf ve maktû rivayetleri saymış kimileri de bunları saymamıştır. Bu nedenle bir eserin farklı nüshalarındaki hadisler farklı numaralarla karşımıza çıkmaktadır. Yine farklı eserlerde yer alan aynı hadis farklı numara ile kaydedilmektedir. Tüm eksikliklere rağmen hadis kitaplarındaki bâb ve hadis numaralandırılması hadis araştırmacısına büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu çalışmanın konusu olan *el-Mudevvenetü'l-Câmi'a* hadislerin numaralandırılması hususunda uluslararası numaralandırma iddiası ile çok farklı bir sistem ortaya koymuştur.

[28] Bk. sonpeygamber.info, "Hadis Veritabanı Kullanıma Açıldı" (Erişim 09. 09. 2024).

[29] Bk. Hadis Veri Tabanı "Kullanıcı İşlemleri" (Erişim 09. 09. 2024)

[30] Altuntaş, "Osmanlı Dönemi Hadis Fihristleri", 302.

2. el-Mudevvenetü'l-câmi'a Adlı Hadis Projesi

Hint Alt Kıtası'nda hadis alanında tarih boyunca birçok önemli çalışmalar ortaya konulmuştur.^[31] Bunlardan birisi de 2000'li yılların başında temelleri atılan el-Mudevvenetü'l-câmi'a adlı hadis projesidir. Bu çalışma günün teknolojik imkânlarından yararlanılarak tüm hadisleri bir araya toplamayı ve her bir hadisi uluslararası geçerliliği olacak şekilde numaralandırmayı hedeflemiştir. Tarihte hadisleri bir araya toplamayı amaçlayan çalışmalar, bütün hadisleri bir araya getirmek yerine belli bazı eserler üzerinde yapılmıştır. Süyûtî'nin çalışmaları ise her ne kadar tüm hadisleri bir araya getirmeyi hedeflemiş olsa da bunu başaramamıştır. Süyûtî'nin çalışmalarında hadislerin senedleri hafzedildiğinden, hangi hadisin hangisinin mutâbii veya şevâhidi kabilinden olduğu, hangisinin temel hadis olduğu da bilinmemektedir. Bu projede ise mevcut bütün hadisler bir araya getirmek hedeflenirken, hadislerin isnadına yer verilmiş ve rivayetin hangi kaynaktan geçtiği de belirtilmiştir. Geçmiş kaynaklardan yararlanılarak hadisin sıhhat durumu da tespit edilmiştir.

2.1. Proje Fikri ve Yürütücüleri

Hadisler bazı eserlerde numaralandırılmış olsa da bu numaralandırmalar eserin baskısına göre değişebilmektedir. Hız çağı olarak tarif edilen günümüzde bir hadise ulaşmak bazen uzun zaman alabilmektedir. Tüm hadisleri senedleri ile bir araya toplama ve her bir temel hadisi tespit edip tıpkı Kurân âyetlerinde olduğu gibi ona özel bir numara verme fikri Pakistanlı bazı hadis araştırmacıları tarafından ortaya atılmıştır. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi için Muhammed Takî Osmânî başkanlığında 5-7 Ramazan 1422, (Kasım 2001) tarihinde Mekke'de bir toplantı tertip edilmiştir. Toplantıya özellikle daha önce hadisler üzerinde çeşitli çalışmalarda bulunan bazı hadis araştırmacıları ve âlimler davet edilmiştir. Bunlar arasında Muhammed Mustafa el-A'zamî (öl. 2017), Yusuf el-Karadâvî (öl. 2022), Muhammed Rafî Osmânî, Abdülmelik b. Bekr Abdullah el-Kâdî, Mahmud Tahhân, Abdüssettâr b. Abdülkerim Ebû Gudde, Muhammed es-Seyyid Nuh, Nizâm Ya'kûbî gibi hadis alimleri gelmektedir. Toplantıda projenin Pakistan'ın Karaçi şehrinde Dârululûm Üniversitesi bünyesinde yürütülmesine karar verilmiştir. Proje yürütücüleri olarak da ilk etapta Mustafa el-A'zamî, Muhammed Takî Osmânî, Abdülmelik b. Bekr el-Kâdî ve Abdüssettâr Ebû Gudde tayin edilmiştir.^[32]

Bu ilk toplantıdan sonra yine Mekke'de 25-26 Şevval 1422 (Aralık 2001) tarihinde ikinci bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda Abdülmelik el-Kâdî çalışma yöntemi ve yol haritası ile ilgili bir rapor sundu. Abdülmelik el-Kâdî çalışmanın iki merkezde, Karaçi'de Takî Osmânî tarafından, Kahire'de ise kendisi tarafından yürütülmesini teklif etti. Mustafa el-A'zamî ise bu teklifin hem maddi açıdan ağır bir yük getireceğini hem de işlerin dağınık yürütülmesine sebebiyet vereceğini dile getirdi. Çalışmanın bir an önce hayata geçirilmesi için bunun Dârululûm Üniversitesi bünyesinde yapılmasının daha uygun olacağını belirtti. Mustafa el-A'zamî'nin görüşleri heyet tarafından uygun görülüp kabul edildi.^[33]

Mekke'deki ikinci toplantıda alınan kararlar neticesinde bu iş için Dârululûm Üniversitesi bünyesinde bir müdürlük ihdas edildi ve başına Naîm Eşref getirildi. Naîm Eşref idaresinde çalışmada görev alacak Dârululûm mezunu olan bazı araştırmacılar belirlendi ve bu iş için özel bir bilgisayar programı hazırlandı. Araştırmacılar kendilerine verilen çalışmaları yapıp bitirdikten sonra onay için Takî Osmânî'ye sunuyor, o da gerekli tetkiklerden sonra onaylıyordu. Takî Osmânî, çalışma esnasında Mustafa el-A'zamî'nin bilgisinden ve tecrübelerinden yararlanmak

[31] Hindistan ve Pakistan'da hadis ilmi ile ilgili çalışmalar için bk. Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 25-124.

[32] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a* (Karaçi, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2017), 1/12.

[33] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a*, 1/14.

için sürekli onunla görüştüklerini ve fikirlerine müracaat ettiklerini ifade etmektedir. Proje ilk ürünü verdikten hemen sonra da Naîm Eşref bunları Mustafa el-A'zamî'ye göstermek ve yapılan çalışmalar hakkında görüşlerini almak için yanına gitmiş ve bunları onun onayına sunup proje ile ilgili tavsiyelerini almıştır. Projenin yoluna girmesi ve eksikliklerin giderilmesi noktasında Mustafa el-A'zamî'nin büyük katkıları olmuştur.^[34]

2.2. Projeye Kaynaklık Eden Eserler

Projede hadisleri toplamak için araştırmacılar yüzlerce hadis kaynağını gözden geçirmiştir. Bu kaynaklar iki ana kategoride derlenmiştir. Birinci kategorideki eserler, projedeki bütün merfû hadislerin tüm tarikleri ile alındığı hadis kaynaklarıdır. Bunlar 80 esere ulaşmaktadır. Bu 80 eserdeki bütün merfû rivayetler alındığı gibi, bu eserlerin mevcut nüshalarında bulunmadığı halde zevâid, tahrîc, hadis şerhleri, tarih, fıkıh, tefsir ve cerh-tadil eserlerinde bunlara havale edilen hadislere de yer verilmiştir. Toplamda bu türden 111 kitaba müracaat edilmiştir. İkinci kategoride ise 719 kitap bulunmaktadır. Araştırmacılar, birinci kategoride yer almayıp bu kategoride bulunan hadisleri tespit edip projeye dâhil etmişlerdir. Böylece araştırmacılar binlerce eseri taramış ve toplamda 910 kaynaktan hadis derlemişlerdir. Tüm bu eserlerin isimlerine liste halinde çalışmanın birinci cildinin sonunda yer verilmiştir. Kaynaklardaki hadislere ulaşmada el-Mektebetü's-Şâmîle ve Cevâmî'u'l-Kelim gibi bilgisayar programlarından yararlanılmış, ancak hadisler kaydedilirken asıl kaynaklardan teyit edilmiştir.^[35]

2.3. Başlıklandırma Yöntemi

el-Müdevvenetü'l-câmi'a projesi, klasik adıyla câmi türünde bir çalışma formatındadır. Hadisler alfabetik sıraya göre değil, konularına göre bir araya getirilmiştir. Buna gerekçe olarak, özellikle fiilî rivayetlerde aynı konudaki hadislerin farklı lafızlarla ifade edilmesi gösterilmiştir. Şayet alfabetik sıraya göre tertip edilmiş olsaydı, bazı hadislere ulaşmak zor olacaktı. Çünkü aynı manadaki hadis, başka bir lafız ile zikredilmiş olabilir. Hadislerden kastın amel olduğu ve konulara göre tertibin buna daha uygun düştüğü de bir başka gerekçe olarak ifade edilmiştir. Başlıklar tespit edilmeden önce hadis konuları ile ilgili olarak bir liste oluşturulmuştur. Bu listedeki başlıklar başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere sünen ve câmi' türü eserlerden alınmıştır. İhtiyaç duyulup da bu eserlerde bulunmayan başlıklar ise komisyon tarafından kaydedilmiştir. Başlıklandırmada öncelikli olarak ana bölüm (kitâb), bâb ve tâli başlıklar şeklindedir.^[36] Başlıkların sayısı ile ilgili olarak bir bilgi verilmediği gibi bir numaralandırmaya da gidilmemiştir. Başlıklandırmada günümüz şartlarının göz önünde bulundurulmaması projenin bir eksikliği olarak görülmektedir. Proje, konu yazım tekniği ve içeriği açısından özgün bir tarza sahip değil bir derleme niteliğindedir.

Bir hadis birbirinden farklı bazı konuları ihtiva edebilir. Söz konusu hadisi uygun başlık altında zikretmek önem arz etmektedir. Proje komisyonu farklı konuları içeren hadisleri yerleştirirken buna dikkat etmiştir. Bağlamı dikkate alarak hadisin temel konusunu tespit etmiş ve ilgili başlık altında zikretmiştir. Bazı hadisler birtakım konular için önemli deliller arasında kabul edilmektedir. Hadislerin tertibinde bu husus da dikkate alınmıştır. İlk okuyuşta "bu hadis şu başlık altında geçer" düşüncesi de hadislerin tertibinde etkili olmuştur. Bâb başlığı altında konuyla doğrudan ilgili hadisler zikredildikten sonra ikincil derecede irtibatlı olan hadislerin geçtiği yerler belirtilmiştir. Birçok başlıkla irtibatlı olan ve içinde birçok konuyu barındıran hadisler için "Kitâbu'l-câmi'" adıyla müstakil bir cilt oluşturulduğu, bu türden rivayetler burada toplandığı belirtilmiş, fakat bunun kaçınıcı cilt olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Konuyla ilgili olup da başka bölümlerde

[34] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/14.

[35] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/15, 731, 738.

[36] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/20.

geçen rivayetlere ise “Konuyla irtibatlı diğer hadisler” adında ayrı bir başlık oluşturulmuştur. Burada ilgili hadis ve numarasına yer verilmiş ve geçtiği yerler belirtilmiştir.^[37]

Bâb başlıkları oluşturulurken hadisten tebâdür eden anlam dikkate alınırken itikâdî ve fikhî herhangi bir mezhebin görüşünü yansıtacak başlıklardan ise uzak durulmuştur. Örnek olarak Fâtîha’dan sonra âmin demek konusunu verilebilir. Burada “Namazda âmin demek, bunu gizli ve açık olarak söylemek” şeklinde birden fazla mezhebin görüşünü kapsayacak tarzda genel bir başlık oluşturulmuştur.^[38]

Projede hadisler senedleri ile verilmiştir. Projenin kaynakları arasında yer alan Şîrûye ed-Deylemî’nin (öl. 509/1115) *Firdevsü’l-Ahbâr* adlı eserinde hadisler senedsiz olarak zikredilmiştir. Deylemî’nin oğlu Şehredâr (öl. 558/1163) bunun üzerine *Müsnedü’l-Firdevs* adlı bir eser yazmış ve buradaki hadislerin senedlerini zikretmiştir. Fakat neşredilmediğinden, komisyon bu eserden istifade edemediğini belirtmiştir.^[39] İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) ve Süyûtî (öl. 911/1505) gibi muhaddisler, buradaki hadislerin senedlerini tespit etmeye çalışmışlardır. İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü’l-Firdevs* adlı eserde bu hadislerin bir kısmının tahririni yapmış ve senedlerini zikretmiştir.^[40] Komisyon, *Firdevsü’l-Ahbâr*’dan alacağı bir hadisi senedli olarak bu çalışmalarda bulduğunda, oradan alıp kaydetmiştir. Proje için belirlenen ilkelere göre, Deylemî’nin eserinde yer alan hadisler senedsiz olduğundan alınmaması icap ederken, bütün hadisleri numaralandırma hedefiyle yola çıkan bir çalışmada bu hadisleri göz ardı etmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle bunları almayı uygun görmüş ve her bir ana bölümün sonunda “Bu Konuda Deylemî’den Gelen Hadisler” şeklinde bir başlık açarak yer vermiştir.^[41] Ancak burada ayrı bir başlık açılması yerine, ilgili konunun bir hadisi olarak verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2.4. Hadisleri Seçme Metodu

Proje, bütün merfû rivayetleri bir araya toplama ve bunları numaralandırmayı hedeflediğinden, Hz. Peygamber’e (sav) isnâd edilen kavî, fiilî ve takrîrî bütün hadislere yer vermeye çalışılmıştır. Bunlar dışında kalan, sahâbe ve tâbiîne isnâd edilen mevkûf ve maktû rivayetler ise projeye dahil edilmemiştir. Bir hadis hem merfû hem mevkûf olarak rivayet edilmişse, mevkûf tarikine, merfû tarikinden sonra yer verilmiştir. Bir rivayet mevkûf olarak zikredilmiş olsa da hükmen merfû olduğu açık bir şekilde anlaşılıyorsa buna da yer verilmiştir. Rivayetler kaydedilirken, sahîh, hasen ve zayıf rivayetler arasında bir fark gözetilmemiştir. Münker, muallel ve hatta uydurma olup olmadığı konusunda münekkitlerin ihtilaf ettiği rivayetler de zikredilmiş; ancak bu tür rivayetlerle ilgili olarak, projenin metoduna uygun şekilde gerekli bilgiler verilmiştir.^[42]

Projede her bir konunun bir numaralı hadisi tespit edilirken, isnadın sıhhatinin yanında metnin birtakım özellikleri de göz önünde bulundurulmuştur. Tek bir hadis, birçok sahâbî tarafından rivayet edilebilir. Literatürde, her bir sahâbî tarafından rivayet edilen hadis müstakil bir rivayet olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda bir numaralı hadisi tespit etmek için bütün rivayetler araştırılmış, isnadı en güçlü ve metin açısından diğer tariklere en uygun olan rivayet

[37] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a*, 1/16-17; 3/17; 5/7.

[38] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a*, 6/576.

[39] Günümüze kadar gelip gelemediği bilinmeyen *Müsnedü’l-Firdevs* Şehredâr ed-Deylemî tarafından babası Şîrûye’nin *Kitâbü’l-Firdevs*’te yer verdiği rivayetlerin senedlerini tesbit edilmiş, rivayetler yeniden alfabetik sıraya konulmuş, ayrıca 5000 kadar hadis ilâve edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî tarafından *Müsnedü’l-Firdevs* üzerinde ihtisar ve ilâve çalışmaları yapılmıştır. Geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, “Firdevsü’l-ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/129-131.

[40] Ebu’l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü’l-Firdevs- el-Garâibü’l-multaka min Müsnedi’l-Firdevs*, ed. Arabî Daiz Feryâtî (Dubai: Cem’iyyetü Dâri’l-Birr, 2018), 1/179.

[41] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a*, 1/724; 4/608.

[42] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Mudevvenetü'l-câmi'a*, 3/29, 55; 4/562, 602; 5/15.

tercih edilmiştir. Burada *Kütüb-i Sitte*'de geçen rivayetler diğerlerine tercih edilmiş, *Sahîhayn*'de veya birisinde yer alan hadis her zaman öncelikli olarak tercih edilmiştir. Daha sonra, mümkün mertebe güçlü senede sahip olmak kaydıyla dört *Sünen* ve diğer kitaplardaki rivayetler senediyle birlikte seçilmiştir.^[43]

Bir numaralı hadis tespit edildikten sonra, aynı sahâbîden rivayet edilse de ondan daha tafsilatlı bir tarik bulunursa, sened ve metni birlikte "Ecma'u't-turuk/En Kapsamlı Tarik" başlığı altında zikredilmiştir. Bu tarikin zikredilmesinin nedeni, söz konusu tarikin diğerlerinde bulunan zevâidi câmi olma, temel hadisi izah etme ve sebab-i vurûdu ihtiva etme ihtimalidir. Böylece temel hadisin sebab-i vurûdu ile ilgili başka bir esere müracaat etme durumu ortadan kalkacak ve hadis daha anlaşılır bir hale gelecektir.^[44] Burada, temel hadis olarak tespit edilen ile en kapsamlı tarik olarak belirlene rivayetin seçimi dikkat çekicidir. Temel hadis için öngörülen özellikler ile en kapsamlı hadis için öngörülen özellikler farklıdır. Temel hadis, *Buhârî* ve *Müslim* gibi temel kaynaklarda yer alan sahih bir hadis iken, en kapsamlı hadiste böyle bir şart aranmamaktadır. Buna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alma şekliyle ilgili Hz. Osman'dan gelen hadisi örnek verebiliriz. Bu rivayetin *Buhârî*'de geçen tariki^[45] temel hadis olarak verilirken Ahmed b. Hanbel ve Heysemî geçen rivayet^[46] ise "Ecme'u't-turuk" başlığı altında verilmektedir.^[47] İki tariki kıyasladığımızda birinci rivayetin *Buhârî*'de muhtasar olarak geçtiğini, diğer tarik ise daha ayrıntılı bilgiler verdiğini görmekteyiz.

Çalışmada hadis metinleri harekeli olarak verilmiştir. Harekelemeye hadis eserlerinin tahkikli neşirleri dikkate alınmıştır. Hadis metni alınan kaynaktan harekeli değilse komisyon tarafından ricâl kitaplarına, hadis şerhlerine ve garîbü'l-hadîs gibi eserlere müracaat edilerek hareke yapılmıştır.^[48]

2.5. Tarikleri Verme Metodu

Projede temel hadis tespit edilip numaralandırıldıktan ve konuyla ilgili en kapsamlı rivayet verildikten sonra "et-Turukü'l-uhârâ/Diğer Tarikler" başlığına geçilmiştir. Burada hadisin muhtelif tariklerine yer verilmiştir. Önce rivayetin mutâbii, sonrasında şâhidi verilmiştir. Aynı sahâbîden gelen (mutâbi) farklı tarikleri zikretmek yerine kronolojik bir sıralamayla hadis eserlerinde geçtiği yerler gösterilmiştir. Tekrara düşmemek için hadisin metni verilmemiştir. Bunun yerine mevkûf, mürsel, tarik sayısı, isnâda dair hususlar, en kapsamlı tarik ile olan uyumu gibi bilgiler verilmiştir. Bu farklı tariklerde temel hadis ve en kapsamlı hadise bir ziyâde veya lafzen farklı bir üslup söz konusu ise buna işaret edilmiş ve sened ile ilgili hüküm belirtilmiştir. Faydasız uzatmaktan kaçınmak için tarikler arasındaki lafız farklılıkları üzerinde fazlaca durulmamıştır. Mutâbi kabilinden olan bütün tarikler tek bir numara altında zikredilmiştir.^[49]

Temel hadis olarak tercih edilen rivayet bir başka sahâbîden nakledilmiş (şâhid) ise literatürde bu rivayet metin açısından diğeri ile aynı, sened açısından farklı bir hadis olarak görülmekte ve her biri diğerinin şâhidi kabul edilmektedir. Projede bu türden rivayetlerin iki yönü de göz önünde bulundurulmuştur. Farklı sahâbîlerden gelen aynı rivayet temel hadis numarasının devamı şeklinde ikincil bir numara verilerek 1/1, 1/2, 1/3 ... şeklinde numaralandırılmıştır. Mutâbi ve şevâhid kabilinden verilen rivayetlerin *Kütüb-i sitte*'de olması şartı aranmamış, diğer eserlerden genellikle müellifin vefat önceliği takip edilerek verilmiştir. Fakat müsned olan mürsele, merfû olan mevkûfa tercih edilmiştir. Isnâd ve metin sıhhati hakkında geçmiş ulemanın vermiş olduğu

[43] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/17.

[44] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/18.

[45] Buhârî, "Vudû", 24

[46] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/524.

[47] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 3/298.

[48] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/18.

[49] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/18.

hükümle iktifa edilmiş, bu yönden bir araştırılmaya gidilmemiştir.^[50] Böylece her bir temel hadis ve şâhidi olan rivayet için numara verilmiş, mutâbii için ise numara verilmemiştir.

Tarikleri verme metoduna projedeki bir numaralı hadis örnek verilmiştir. Komisyon Buhârî'nin metodunu örnek alarak *Sahîhayn*'de yer alan, Hz. Ömer tarafından rivayet edilen ve "Niyet Hadisi" diye şöhret bulan rivayeti bir numaralı hadis olarak kaydetmiştir. Yapılan araştırmaya göre Hz. Ömer'den gelen rivayetin 43 tariki bulunmaktadır. Bu tarikler asıl rivâyetin mutâbii olduğundan ayrı bir numara ile numaralandırılmamıştır. Fakat bu hadisin Hz. Ömer dışında Ebû Saîd el-Hudrî^[51], Ebü'd-Derdâ, Enes b. Mâlik^[52], Ebû Hüreyre, Ali b. Ebî Tâlib ve Hezâl b. Yezîd el-Eslemî ve Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris (r. anhum) gibi sahâbîlerden de rivayet edildiği tespit edilmiştir.^[53] Hadisin bu versiyonları diğerinin şevâhidi olduğundan tali numaralarla birinci hadisin altında zikredilmiştir.^[54] Burada konuyla ilgili en kapsamlı tarik, temel hadis olarak numaralandırılan rivayet olduğundan ayrıca en kapsamlı başlık atılıp başka bir tarike yer verilmemiştir.

Tarikleri verme metoduna örnek olarak namazın faziletiyle ilgili Ebû Hüreyre'den rivayet edilen ve beş vakit namazı, kapının önünde akan sudan günde beş defa yıkanmaya benzeten rivayet de örnek olarak verilebilir. Buhârî'de geçen^[55] bu hadis, "Namaz" bölümünde "Namazın fazileti" bâbı altında 1831 numara ile zikredilmiştir. Daha sonra hadisin mutâbii olan ve on dört kaynaktan geçen rivayetlere yer verilmiştir. Kaynaklar kronolojik olarak sıralanmış, tariklerdeki farklılıklara değinilmiş ve tariklerin sıhhat durumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden sonra şevâhid kısmına geçilmiş ve Ebû Hüreyre dışında yedi sahâbî tarafından nakledilen rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlere yer verilirken mutâbii kısmındaki metod takip edilmiştir. Ayrıca sıhhat durumu problemlen olan tarikler tespit edilmiş, bu problemin neden ve kimden kaynaklandığı da değinilmiştir.^[56]

Çalışma hacimli olduğundan daha da uzatmamak için gerek görülmediği sürece dipnotta bilgi verilmemiştir. Sahâbe râvisi tanınmıyor veya sahâbî oluşunda şüphe olduğunda, kaynak eserde bir hata bulunduğu, hadiste çok garîb bir kelime yer aldığı bu vb. durumlarda dipnotta bilgi verilmiştir. Mütakaddim ulema tarafından hadisin sıhhati ile ilgili bir hüküm belirtilmemiş, fakat modern dönemde sıhhati ile ilgili bir değerlendirme yapılmışsa yine dipnotta buna benzer durumlara kısaca değinilmiştir.^[57] Kaynak vermede birtakım hadis eserlerinde olduğu gibi bazı kaynaklar hariç genel olarak rumuz kullanılmamış, bunun yerine yazar ve eserin kısaltılmış ismini vermekle yetinilmiştir. Aynı zamanda hadisin geçtiği bölüm, eserin muteber matbu nüshasından cilt, sayfa, varsa hadis numarası verilmiştir. Bir hadis belirtilen eserde yer almadığı halde başka bir müellif tarafından ona isnâd edilmişse isim verilerek bu son kaynaktan geçtiği belirtilmiştir. Çalışmanın birinci cildinin sonunda 910 kaynağın isimlerinin yer aldığı ve alfabetik olarak sıralanmış bir listeye yer verilmiş, kısaltma ve bazı rumuzların ifade ettiği eser belirtilmiştir. Diğer ciltlerin sonunda ise o ciltte istifade edilen kaynaklar alfabetik sıra ile verilmiştir.^[58]

Komisyon projede özellikle numaralandırmadaki bazı değişiklik ihtimalini göz önünde bulundurarak ilk başta çalışma tam olarak bitmeden yayınlanmasını uygun görmemiş, fakat daha

[50] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/20, 28.

[51] Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974), 6/342.

[52] Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 7/219.

[53] Ebû'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. Abdurrahmân Zeynuddîn el-'Irâkî, *Tarhu't-Tessrîb fi Şerhi't-Takrîb* (Mısır: et-Ta-b'atu'l-Misriyyetu'l-Kadîme, ts.), 2/4.

[54] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/19, 25-29.

[55] Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 6.

[56] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 5/7-11.

[57] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, bkz. 1/54, 66, 81; 3/449; 4/368.

[58] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/21-22, 738, 747; 6/773.

sonra projeyi ilmi çevrelere duyurmak ve çalışmayla ilgili değerlendirmeleri ve eleştirileri alıp ona göre hareket etmek için birinci cildi yayınlama kararı alınmış ve 2017 yılında yayınlanmıştır. Daha sonraları diğer ciltler de basılmaya devam etmiş ve 2021 yılında altıncı cildi basılmıştır. Piyasada çalışmanın bu altı cildi bulunduğundan değerlendirmelerimiz bunlar çerçevesinde olacaktır. Girişte verilen bilgilere göre birinci cildin basımına gelinceye kadar temel hadisler, mutâbi ve şevâhid ile birlikte çalışmada 331987 rivayet işlenmiştir. Geride ne kadar rivayet kaldığına ise değinilmemiştir.^[59] Tamamlandığında 50 cilt olması beklenen çalışma daha sonraki yıllarda toplamda altı cildi daha neşredilmiştir. Birinci ciltte imân, ikinci ciltte Allah'ın isimleri, Kitâb ve sünnete bağlılık ve ilim, üçüncü ciltte tahâret 1, dördüncü ciltte tahâret 2, beşinci ciltte namaz 1, altıncı ciltte namaz 2 konulu hadisler bir araya getirilip numaralandırılmıştır. Yayınlanan bu altı ciltte toplamda 2740 temel hadise yer verilmiştir.^[60]

Birinci ciltte 36 bâb başlığı oluşturularak 445 temel hadise yer verilmiş, daha sonra araştırma neticesinde bulunması ihtimaline karşı kaydedilmek üzere 5 adet rakam rezerv olarak boş bırakılmış, ikinci cilde 461 numara ile başlanmıştır. Beşinci, altıncı ciltler ve muhtemelen yedinci cilt de namazla ilgili hadislerle ayrıldığından, beşinci ve altıncı ciltlerin sonunda bu rezerv rakamlara yer verilmemiştir.^[61] Bu rezerv rakamlar, uluslararası numaralandırma iddiası ile ortaya çıkan bir proje için ileride sorun oluşturacaktır. Boş bırakılan rakamlar için bir hadis bulunmaması durumunda, bu rakamların karşılığı olmayacak ve bir araştırmacı bu numara ile hadis aradığında herhangi bir sonuca ulaşamayacaktır. Bunun yerine, son bir cildi bu ve benzeri hususlara tekmile ve ek olarak ayırmak daha isabetli olacaktır. Çünkü ileride bulunması muhtemel olan bu hadislerin ilk etapta akla gelmediği veya bulunmadığı, dolayısıyla konuyla doğrudan irtibatlı olmadığı ortadadır. Ayrıca, her bir cildin sonunda şevâhidleri ile birlikte toplamda kaç hadisin yer aldığına dair bir bilgi ve değerlendirmenin yer almaması da başka bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Tarihten günümüze kadar, hadis külliyyatındaki rivayetleri bir araya getirmek ve kolay erişim sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler kullanan birçok eser telif edilmiştir. Bu amaçla yapılan çalışmaların en meşhur örnekleri şüphesiz etrâf, zevâid, fihrist ve miftâh türü eserlerdir. Gerek İslâm dünyasında gerek Batı'da benzer muasır çalışmalar da ortaya konulmuştur. Batılı araştırmacılar tarafından üretilen *Concordance*, *Cevâmiu'l-kelim*, *Câmi'u Hâdimi'l-Harameyni's-şerifeyn* ve *Şâmile* gibi bilgisayar programları, akademik mesai açısından büyük önem arz eden vakitten tasarruf imkânı sağlamaktadır. Türkiye'de üretilen *Hikem* (Hadislerle İslâm), *Hadis Veri Tabanı* gibi çalışmalar da bu alana büyük katkı sağlamaktadır. Henüz tamamıyla yayımlanmayan, geliştirme çalışmaları sürdürülen *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, İslâm dünyasındaki hadislerle kolay erişimi hedefleyen yapıtların en güncel örneklerinden biri olarak ortaya konulmuştur. Başta hadis ve rical kitapları olmak üzere tarih, akide, tefsir alanlarından 910 adet eseri kaynak havuzu olarak kullanması, çalışmayı oldukça ilgi çekici kılmaktadır. Hadisleri mevzulara göre listelemesi ve sıhhat durumunu dikkate almaksızın her türlü rivayeti serdetmesinin, konu bazlı akademik çalışmalara büyük katkı sağlayacağı bir gerçektir. Çalışma, belirli bir konuya ilişkin merfû rivayetlere bir bütün olarak hızlıca ulaşım sağlayarak, akademik çalışmalar esnasında emek israfını engelleyeceği gibi bir konuya dair rivayetleri bütüncül olarak değerlendirme imkânı da sunacaktır.

Projenin çıktısı olan ve aynı isimle yayınlanmaya başlanan *el-Müdevvenetü'l-câmi'a* adlı eseri önceki çalışmalardan daha prestijli kılan yanlarından biri, şüphesiz 910 adet kaynak ve 331.987'den

[59] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/22-23; 6/2.

[60] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 6/747.

[61] Muhammed Takî Osmânî vd., *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*, 1/725; 4/608; 5/785; 6/747.

daha fazla hadisle en kapsamlı eser olma özelliğidir. Bu yönüyle çalışma, içerdiği rivayet sayısı bakımından, günümüze kadar zirvede olan Süyûtî'nin *Cemu'u'l-cevâmi'* adlı eserinin üç katından daha fazladır. Süyûtî'nin, 300.000 civarında hadis olduğunu ifade edip hepsini bir araya getirme amacıyla başlattığı ve yarıda kalan *Cemu'l-cevâmi'* projesini, adeta *el-Müdevvenetü'l-câmi'a* üstlenmiş, yeni yöntemlerle geliştirerek kemale erdirmiştir. *el-Müdevvenetü'l-câmi'a'nın* diğer bir özelliği de temel hadislere uluslararası geçerliliği olma ümidiyle bir numara vermesidir. Proje, bu yönüyle de bir ilki gerçekleştirmektedir.

Tüm bunların yanında, çalışmanın bazı eksiklikleri de göz ardı edilemez. Hadislerin numaralandırılmasında uluslararası olma hedefi ve iddiası ile ortaya çıkan bir projede, sadece Hint alt kıtası ve bazı Arap ülkelerinden hadis araştırmacılarının çalışmaya dahil edilip diğer İslâm ülkelerindeki uzman hadis akademisyenlerine yer verilmemesi, bu eksikliklerin başında gelmektedir. Çalışmanın bilgisayar ve internet ortamına aktarılmaması ve bir veri tabanının oluşturulmaması da önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Proje, en azından kitap formatında devam ettiği sürece, bu eksikliklerden bazılarının giderilmesi muhtemeldir.

Bütün eksikliklerine rağmen, böyle bir projenin takdire şayan, büyük bir emek mahsulü olduğunu belirtmek gerekir. Alanın uzmanı araştırmacılar tarafından, özellikleri göz önünde bulundurularak bilinçli bir biçimde istifade edildiğinde, bahsedilen bazı eksikliklerin birer dezavantaj olmaktan çıkabileceği söylenebilir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Concordance (el-Mu'cemu'l- müfehres) Öncesi Osmanlı Dönemi Hadis Fihristleri". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XIX. Yüzyıl*, 289-310.
- Arent Jan Wensinck, Muhammed Fuâd Abdalbâkî. *A Handbook of Early Muhammadan Tradition (Miftâhu künûzi's-sünne)*. Lahor: İdâretü Tercümâni's-Sünne, 1978.
- Aslan, Muhammed. *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği*. Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-Sahîh*. ed. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin. *İthâfû'l-hiyere bi-zevâ'idî'l-mesânîdî'l-aşere*. thk. Daru'l-Mişkat İlmî Araştırma Kurulu. Riyad: Darü'l-Vatan, 1. Basım, 1999.
- Demir, Mahmut. "Hadislerle İslam Projesi: Tasarım, Arkaplan ve Özellikleri". *100. Yılında Türkiye Hadisçiliği Sempozyumu Özet Kitapçığı*. 24. Ankara, 2023.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974.
- Hatipoğlu, İbrahim. "el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîssi'n-Nebevî (Concordance)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/346-347. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Miftâhu künûzi's-sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebi Bekr el-. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. thk. Hüsâ-muddîn el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. thk. Abdülkadir b. Abdülkerim b. Abdülazîz Cündül. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Zehrü'l-Firdevs - el-Garâibü'l-multaka min Müsnedi'l-Firdevs*. ed. Arabî Daiz Feryâtî. Dubai: Cem'iyetü Dâri'l-Birr, 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. "Etrâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Hadis Şerh Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Karahan, Abdullah. "Zevâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/303-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Komisyon. *Hadislerle İslâm*. Ankara: DİB, 2013.
- Mehmet Efendioğlu. "Tedvîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mer'aşlî, Yusuf Abdurrahman. *İlmu fehreseti'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünnetü kable't-tedvîn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Muhammed Takî Osmânî vd. *el-Müdevvenetü'l-câmi'a*. Karaçi, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2017.
- Muttakî el-Hindî, Alâuddîn Alî b. Hisâmüddîn b. Kâdî Hân el-Hindî el-Burhânfü'r el-. *Kenzu'l-ummâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

- Mücteba Uğur. "Firdevsü'l-ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özsoy, Abdulvahap. "Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2005), 183-218.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Saitoğulları, Ayşe Yasemin. "'100. Yılında Türkiye Hadisçiliği' Sempozyumu 20-21 Ekim 2023, Ankara". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (2023), 385-404.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Cem'u'l-cevâmi' (el-Câm'u'l-kebîr)*. Kahire: Dâru's-Saâde, 2005.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Hindistanlı Hadis Âlimi Muhammed Mustafa el-A'zamî (1930-2017)". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 39 (2018), 183-190.
- Tokâdî, Mehmed Şerîf. *Miftâhu's-sahîhayn*. Dersaâdet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1313.
- Topgül, Muhammed Enes. "'Cevâmiu'l-Kelim' ve 'Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn' Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 49 (2023), 167-176.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2020), 345-366.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zeynuddîn el-'Irâkî, Ebû'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. Abdurrahmân. *Tarhu't-Tessrîb fî Şerhi't-Takrîb*. Mısır: et-Tab'atu'l-Mısriyyetu'l-Kadîme, ts.

İnternet Kaynakları

- diyanet.tv. "Hadislerle İslam Dijital Ortamda". Erişim 08. 09. 2024.
- Hadis Veri Tabanı. "Kullanıcı İşlemleri". Erişim 09. 09. 2024)
- sonpeygamber.info. "Hadis Veritabanı Kullanıma Açıldı". Erişim 09. 09. 2024